

УДК 343.1

Роман Шай

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
roman.y.shai@lpnu.ua

ЗАСТАВА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.385>

© Шай Р., 2022

Розглянуто проблемні питання, що стосуються застосування до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого одного із видів запобіжних заходів, а саме застави, в сучасному українському кримінальному процесі.

Застосування застави у кримінальному провадженні викликає багато питань теоретичного та практичного спрямування. Зокрема, у законодавстві відсутній єдиний перелік підстав та умов застосування застави як запобіжного заходу. Правозастосовна практика також не містить єдиного підходу до вирішення цього питання. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що фактичними підставами для застосування запобіжних заходів загалом та застави зокрема є: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; наявність ризиків, які дають підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. Юридичною підставою для застосування застави як запобіжного заходу є ухвала слідчого судді, суду про: застосування запобіжного заходу у вигляді застави; застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням розміру застави як альтернативи тримання під вартою; зміна запобіжного заходу з особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту або тримання під вартою на заставу як наслідок невиконання умов застосування більш м'якого або жорсткого запобіжного заходу. Під час обрання застави як запобіжного заходу доцільно разом із підставами враховувати і умови, наявність яких має враховуватися під час обрання цього запобіжного заходу.

Превентивність застави виявляється в цілях її застосування у кримінальному процесі. Такими цілями є: забезпечення того, щоб підозрюваний чи обвинувачений виконував свої процесуальні зобов'язання, покладені на нього; запобігання спробі переховування; знищення доказів чи інших важливих для кримінального процесу речей; незаконного впливу на учасників кримінального провадження; перешкоджання кримінальному провадженню та вчинення іншого кримінального правопорушення.

Ключові слова: запобіжні заходи, кримінальне провадження, застава, права і свободи людини та громадянина.

Постановка проблеми. Розвиток і становлення правової демократичної держави потребує багато зусиль із боку державних органів, суспільства та громадян, які насамперед повинні бути

спрямовані на найважливіші фундаментальні цінності людини, а саме дотримання прав і свобод незалежно від статусу держави та рівня життя людини.

Застава є одним із ефективних запобіжних заходів, основою якого є економічна зацікавленість у збереженні грошової суми та моральні зобов'язання підозрюваного, обвинуваченого перед іншими фізичними або юридичними особами, які виступили заставодавцями. Державний примус у процесі застосування застави зумовлюється реальною загрозою втрати заставодавцем грошей у разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків. Саме тому, запобіжні заходи відіграють важливу роль у розвитку кримінального судочинства. Інститут запобіжних заходів розвивається і вдосконалюється під впливом суспільних і політичних змін. Від того, як застосовуються запобіжні заходи, залежить ефективність правоохоронної та правозастосовної діяльності у сучасному українському суспільстві.

Проблематика застосування застави як запобіжного заходу нині постає проблемним питанням в межах кримінального судочинства. Це зумовлено існуванням дискусійних питань щодо встановлення розміру застави, перевірки легальності коштів, які вносяться у вигляді застави, та перевірки сімейного і матеріального стану заставодавця.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні порядку, особливостей та проблем, які постають у контексті застосування запобіжного заходу у вигляді застави під час здійснення кримінального провадження.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика застосування застави як запобіжного заходу у кримінальному процесі є актуальною серед сучасних науковців. Серед учених, які досліджували застосування застави в кримінальному судочинстві, доцільно виокремити наукові роботи Ю. М. Грошевого, В. Ю. Дрозда, О. В. Ільченко, О. В. Капліна, В. Г. Крайнюк, П. М. Маланчука, В. О. Січко, В. Я. Тація. Вчені зробили вагомий внесок у дослідження застави як запобіжного заходу в кримінальному процесі. Проте необхідно зазначити, що нині щодо питання використання застави ведуться дискусії, тому вказана проблематика потребує детальнішого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що в національному законодавстві України щодо захисту прав людини, відбулись сутєві зміни, зокрема у сфері кримінального провадження, на першочергову увагу заслуговують питання щодо застосування запобіжних заходів під час здійснення кримінального провадження для запобігання кримінальних правопорушень та захисту прав і свобод інших осіб.

Запобіжні заходи – це один із видів заходів, які забезпечують кримінальне провадження. Застава, відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, за умови звернення внесених коштів у доход держави у разі невиконання цих обов'язків [1].

Застава може обиратися як до підозрюваного, обвинуваченого, який не тримається під вартою, так і щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Таке положення визначено в ч. 3 ст. 183 КПК, де передбачено, що під час винесення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити розмір застави, яка є достатньою для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК. За змістом ст. 182 КПК застава може застосовуватися відносно всіх підозрюваних, обвинувачених, незалежно від тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються. Утім, ч. 4 ст. 183 КПК передбачає право слід-

чого судді, суду не визначити розмір застави у кримінальному провадженні в таких випадках: щодо злочину, учиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею [1, с. 97–101].

Застава може бути внесена підозрюваним, обвинуваченим або іншою особою, яка діє від його імені, або заставодавцем – іншою фізичною чи юридичною особою, яка вносить кошти від свого імені, відповідно до Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 15 від 11.01.2012 р. [2].

Використання застави у кримінальному процесі можливе як самостійний захід, так і як альтернатива триманню під вартою. Доцільно згадати думку О. С. Петрова, який зазначає, що факт внесення застави є підставою для звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варті [3, с. 110]. П. Маланчук зазначає, що “законодавець встановлює, що у деяких випадках частиною суми застави відшкоднуються збитки, які були завдані кримінальним правопорушенням” [4].

Щодо характеру запобіжних заходів, то доцільним є зауваження, що запобіжні заходи є превентивними і забезпечують та спрямовуються на попередження можливої протидії з боку підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні; вони є ефективним засобом корекції непропорційної поведінки учасників кримінального судочинства [5, с. 299].

Незважаючи на те, що в нормах КПК України прописано детальне регламентування застави але під час її застосування судами виникає ряд проблемних питань, а науковці продовжують дискусії щодо тих чи інших її характеристик.

Так, одним із таких проблемних питань є визначення розміру застави. Як уже зазначалося, розмір застави визначається ухвалою слідчого судді, суду. Він формується, враховуючи особливості обставин правопорушення, сімейний та майновий стан підозрюваного, обвинуваченого, інші дані про його особу та ризики, які передбачені ст. 177 КПК України. Розмір застави повинен відповідати можливостям суб'єкта застосування запобіжного заходу, загальна сума застави прямо залежить від виду тяжкості злочину [4, с. 75].

Судова практика щодо розмірів застави є неоднозначною та суттєво різниться сумами. Основою такої диференціації є обов'язок суду врахувати ряд обставин. З цього приводу В. О. Січко зазначає, що необхідність врахування вказаних аспектів зумовлюється певними чинниками: “По-перше, існуюча нині регламентація цього питання не враховує реальну можливість заставодавця внести заставу, що може спричинити встановлення настільки непомірного розміру застави, який за конкретних обставин є занадто завищеним і недоцільним для забезпечення виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків; по-друге, достатній (з огляду на майновий стан підозрюваного, обвинуваченого), але незначний (порівняно із заможним станом заставодавця) розмір застави не буде ефективним і не дозволить гарантувати виконання відповідних зобов'язань щодо належної поведінки і явки” [6, с. 272].

Таким чином, розмір застави має бути належним чином обґрунтованим судом і корелюватися з такими показниками, як обставини кримінального правопорушення; майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; сімейний стан підозрюваного, обвинуваченого; дані про його особу; наявність ризиків щодо переховування, можливого впливу на учасників кримінального провадження та різних способів перешкоджання проведенню досудового розслідування, визначених в статті 177 КПК України. Також можна констатувати, що норми кримінального процесуального законодавства у цій частині відповідають практиці Європейського суду з прав людини.

Дискусійними залишаються і питання визначення граничних розмірів застави. Серед науковців та практиків звучать пропозиції призначення застави нижче мінімального рівня і недоцільності встановлення максимального розміру застави. Так, В. О. Рибалко зазначає що у виняткових випад-

ках розмір застави може бути встановлений нижче мінімального рівня. До виняткових випадків (з урахуванням індивідуального підходу) автор відносить матеріальне становище особи, щодо якої обирається запобіжний захід у вигляді застави. Наприклад, працівника, який отримує мінімальну зарплату і має на утриманні хвору дружину та кількох дітей [7, с. 133].

Своєю чергою, автори науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України – В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор, М. С. Шумило, зазначають що встановлення граничного розміру застави є недоцільним, оскільки у кожному випадку повинні бути враховані конкретні фактичні обставини вчинення кримінального правопорушення, особа підозрюваного, його майновий стан тощо [8, с. 415].

Проблеми існують також і щодо визначення підстав застосування застави як запобіжного заходу. Так, Г. М. Куцкір аргументує, що застава може застосовуватися лише за наявності фактичної та юридичної підстав, визначених ч. 2 ст. 177 і ст. 196 КПК України. Відповідно до норм ч. 3 ст. 183, ст. 196, ч. 4 ст. 201 і ч. 4 ст. 202 КПК України, юридичною підставою для застосування застави як запобіжного заходу є ухвала слідчого судді, суду про: застосування запобіжного заходу у вигляді застави; застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням розміру застави як альтернативи тримання під вартою; зміну запобіжного заходу з особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту або тримання під вартою на заставу як наслідок невиконання умов застосування більш м'якого або жорсткого запобіжного заходу [9, с. 150].

У продовження цього питання Г. М. Куцкір, ґрунтуючись на дослідженнях норм кримінального процесуального закону, до умов застосування застави пропонує віднести: обов'язковість внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР; перебування особи, відносно якої вирішуватиметься питання про застосування застави як запобіжного заходу у процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого; неефективність застосування більш м'яких запобіжних заходів для досягнення мети, відповідно до норм ч. 1 ст. 177 і ч. 1 ст. 182 КПК України, або можливість досягнення мети шляхом застосування застави до підозрюваного, обвинуваченого, до якого було застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою згідно з ч. 1 ст. 182 та ч. 3 і 4 ст. 183 КПК України [9, с. 152].

Відкритим залишається питання щодо з'ясування легальності походження коштів, що вносяться під заставу. Так, в юридичній літературі висловлюється думка про необхідність доповнення кримінального процесуального законодавства нормами щодо з'ясування походження таких коштів. Прихильники такого підходу посилаються на рішення ЄСПЛ “В. проти Швейцарії” № 14379/88 від 26.01.1993 р., де ЄСПЛ визнав правомірним рішення національних судів про відмову у застосуванні застави, якщо особа, яка заявляє клопотання про її внесення, водночас не надає жодних доказів, які б засвідчували легальність походження відповідних коштів: “обставини справи та репутація заявника (який був наркозалежним) послужили відповідним судам підставою відхилити його пропозицію про внесення застави, оскільки було невідомим джерело походження цих грошей, які мали бути внесені” [10].

Висновки. Незважаючи на детальну регламентацію застави як запобіжного заходу під час її застосування, часто виникає багато питань теоретичного та практичного змісту. Зокрема, виникають певні труднощі, пов'язані з визначенням розміру, оскільки, обираючи заставу, суд повинен забезпечити баланс між приватними інтересами особи (тобто буде для неї не надмірною) та інтересами правосуддя (тобто забезпечить виконання підозрюваним, обвинуваченим зобов'язань). Також відсутні єдині погляди щодо граничних розмірів застави, необхідності з'ясування легальності походження коштів, розширення переліку об'єктів застави, правового статусу заставодавця та можливості застосування застави у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Крім цього, у законодавстві відсутній єдиний перелік підстав та умов застосування застави як запобіжного заходу.

Слід зауважити, що врегулювання вказаних питань слугуватиме поліпшенню українського законодавства в сфері застосування застави у кримінальному процесі.

Саме тому в науково-практичній площині застава залишається найбільш дискусійним запобіжним заходом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Textю>.
2. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 15 від 11.01.2012 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-p>.
3. Петров О. С. Актуальні питання застосування застави як різновиду запобіжного заходу за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. С. 110–112.
4. Маланчук П. М., Голованова В. І. Застава у системі запобіжних заходів чинного кримінально-процесуального законодавства України. *Правові горизонти*. 2017. С. 73–77.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевой, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2014. 824 с.
6. Січко В. О. Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні: окремі питання застосування. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 269–274.
7. Рибалко В. О. Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 130–135.
8. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
9. Куцкір Г. М. Підстави і процесуальний порядок застосування застави як способу обмеження права власності під час кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 3. Т. 3. С. 150–155.
10. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі “В проти Швейцарії” № 14379/88 від 26.01.1993 р. URL: <https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/w-protiv-shvejcarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.

REFERENCES

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrainy No. 4651-VI vid 13.04.2012 r. (2013). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 9–10, 11–12, 13, art. 88 [in Ukrainian].
2. Poriadok vnesennia koshtiv na spetsialnyi rakhunok u razi zastosuvannia zastavy yak zapobizhnoho zakhodu : zatverdzhenni postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 15 vid 11.01.2012 r. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-p> [in Ukrainian].
3. Petrov, O. S. (2017). Aktualni pytannia zastosuvannia zastavy yak riznovydu zapobizhnoho zakhodu za chynnym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. P. 110–112 [in Ukrainian].
4. Malanchuk, P. M., Holovanova, V. I. (2018). Pledge in the system of precautionary measures of the current criminal procedural legislation of Ukraine. *Pravovi horyzonty*, 10 (23). 73–77 [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protses : pidruchnyk. (2014) / Yu. M. Hroshevoi, V. Ia. Tatsii, A. R. Tumanians ta in. ; za zah. red. V. Ia. Tatsiia, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo. Kh. : Pravo. 824 p. [in Ukrainian].
6. Sichko, V. O. (2018). Zastava yak zapobizhnyi zakhid u kryminalnomu provadzhenni: okremi pytannia zastosuvannia. *Pravo i suspilstvo*. No. 4. Ch. 2. P. 269–274 [in Ukrainian].
7. Rybalko, V. O. (2015). Valuable concepts used in the regulation of collateral as a precautionary measure. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 1 (5), p. 130–135 [in Ukrainian].
8. Naukovo-praktychnyi komentar (2012) / za zah. red. profesoriv V. H. Honcharenka, V. T. Nora, M. Ye. Shumyla. Kyiv : Yustinian, 2012. 1224 p. [in Ukrainian].
9. Kutskir, H. M. Pidstavy i protsesualnyi poriadok zastosuvannia zastavy yak sposobu obmezhenia prava vlasnosti pid chas kryminalnoho provadzhennia. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*. Vyp. 3. T. 3. P. 150–155 [in Ukrainian].

10. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi “V proty Shveitsarii” No. 14379/88 vid 26.01.1993 r.
URL: <https://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/w-protiv-shvejcarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> [in Russian].

Дата надходження: 30.05.2022 р.

Roman Shai

Lviv Polytechnic National University,
Ph.D., Assoc. Prof. in Law,
Professor of the Department
of Criminal law and procedure,
Psychology and Innovative Education
roman.y.shai@lpnu.ua

SECURITY AS ONE OF THE TYPES OF PREVENTIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF APPLICATION

The article considers problematic issues related to the application of one of the types of precautionary measures, namely bail, to a suspect, accused, convicted person in the modern Ukrainian criminal process.

The use of bail in criminal proceedings raises many questions of a theoretical and practical nature. In particular, there is no single list of grounds and conditions for the use of collateral as a precautionary measure. Law enforcement practice also does not contain a single approach to addressing this issue. The analysis gives grounds to assert that the factual grounds for the application of precautionary measures in general and bail in particular are the existence of reasonable suspicion of a person committing a criminal offense; the presence of risks that give grounds to the investigating judge, the court to believe that the suspect, accused, convicted person may perform the actions provided for in Part 1 of Art. 177 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The legal basis for the use of bail as a precautionary measure is the decision of the investigating judge, the court on: the use of precautionary measure in the form of bail; application of a preventive measure in the form of detention with determination of the amount of bail as an alternative to detention; change of a measure of restraint from personal obligation, personal guarantee, house arrest or bail as a result of non-compliance with the conditions of a milder or more severe measure of restraint. When choosing a pledge as a precautionary measure, it is advisable to take into account, along with the grounds, the conditions that must be taken into account when choosing this precautionary measure.

The preventive nature of bail is manifested in order to use it in criminal proceedings. These purposes are to ensure that the suspect or accused person fulfills his or her procedural obligations; prevention of attempted concealment; destruction of evidence or other important things for the criminal process; illegal influence on participants in criminal proceedings; obstruction of criminal proceedings and the commission of another criminal offense.

Key words: precautionary measures, criminal proceedings, pledge, human and civil rights and freedoms.